

SESTAV NAGLAŠENIH SAMOGLASNIKOV V BELSKEM GOVORU

Prikazan in komentiran — tudi v razmerju do doslejšnjega védenja — je 12-fonemski sestav naglašanih samoglasnikov govora vasi Bela (San Giorgio, V Bili) v Reziji, ki ga izkazuje novo nabrano gradivo (1987). Sestav se loči od drugih rezijanskih po odrazih praslovanskih kratkih *i in *u: ti so v Beli visoki, drugod pa nizkosredinski samoglasniki. Odrazi za dolga *i in *u so v Beli samo fonetično drugače uresničevani.

Using the material collected in 1987, the author renders and discusses (accounting also for the results of previous surveys) the vowel system (12 phonemes) under accent of the Resian dialect of Bela (San Giorgio/V Bili/Tuw Bili). The system differs from the rest of Resian by its reflexes of short *i and *u: Bela has high vowels here, whereas the other villages have low-mid ones. The Bela reflexes of long *i and *u merely have a different phonetic realisation.

1 U v o d. — Slovensko narečje v Reziji je že dalj kakor sto let predmet jezikoslovnega proučevanja. Objavljenih je bilo več raziskav, ki vsebujejo gradivo iz tega narečja, zlasti raziskave B. de Courtenayja (BdC) 1875 in 1895, Ramovša 1928 in Logarja 1972 in 1981. Vendar vsa ta dejavnost doslej še ni izrisala nedvoumne podobe. Največ protislovij v objavah zadeva samoglasniški sestav in so strnjeno povzeta pri Vermeerju 1987: 240, 241—2, 246—8.

Ta protislovja so verjetno nastala kot posledica tega, da so med govori rezijanskih vasi nezanimljive fonetične razlike, in pa tega, da so nekateri glasovi v rezijanščini z vidika slavistike močno nenavadni. Kljub razlikam v razvrstitvi nekaterih samoglasniških fonemov je Logar (1963: 120) postavil trditev, da za vse rezijansko govorno področje velja en sam samoglasniški sestav.¹

Ker je bil razvoj samoglasniškega sestava v najzahodnejši rezijski vasi, v Beli (Tu w Bili, San Giorgio), nekoliko drugačen kakor razvoj, ki je pripeljal do samoglasniškega sestava preostalih vasi (prim. Rigler 1963: 71—2, Logar 1972: 8), se zdi smotrno to vas pogledati še enkrat ob pomoči novih podatkov.

2 G r a d i v o za pričujoči pregled je bilo nabrano med dvomesečnim bivanjem v Reziji poleti 1987. Nabrano je bilo po dveh različnih metodah. Pri eni informantki je bil uporabljen izbor iz vprašalnika za Vseslovanski jezikovni atlas (VJA, = OLA): izbor sestoji iz enot, ki so na seznamu VJA označene s F (fonetika) in M (morfologija). Te enote so bile izvaljene tako, da je informantka morala prevajati kratke italijanske povedi. (Treba je vedeti, da je vsak narečje govoreči Rezijan dvojezičen.) Pri drugi informantki je šlo za pogovore v narečju, da bi se zagotovilo neprisiljeno ubesedovanje.

¹ Logar (1963: 120) daje naslednji sestav naglašanih samoglasnikov:

$$\begin{array}{c}
 i \qquad \qquad \qquad u \\
 e \qquad \qquad \qquad o \\
 \begin{array}{c} e \\ \text{ɛ} \end{array} \quad \begin{array}{c} o \\ \text{ɔ} \end{array} \\
 \qquad \qquad \qquad a
 \end{array}
 +
 \begin{array}{c}
 i \quad u \\
 \text{ɨ} \quad \text{ɯ} \\
 e \quad \text{ɔ}
 \end{array}$$

V obeh primerih so bili rezultati posneti na trak. Obe informantki sta bili stari okoli 60 let. Druga ni nikoli živela zunaj domače doline, prva pa je veliko let prebivala v raznih mestih severne Italije.

3 Sestav naglašanih samoglasnikov, ugotovljiv iz tega gradiva, je tak:

i	i̇		y		u̇	u
	ė	ȯ			ȯ	
	ė	ė			ȯ	
			ȧ			
			a			

V tem poglavju bo obravnavano govorno uresničevanje fonemov in dokazan gornji sestav, medtem ko bodo mnenja drugih raziskovalcev predstavljena v naslednjem poglavju. Vsi fonetični zapisi so po sistemu MFA (mednarodne fonetične abecede, = IPA).²

3.1 /ȯ/ se izgovarja kot visokosredinski zaokroženi sprednji samoglasnik, vendar ima izgovorno mesto umaknjeno nekoliko proti sredini glede na [Ø], tako da ga kaže prepisovati takole: [Ø]. — Nasprotja:

/p'øT/ <i>pet(i)</i> 'prepevati'	/p'eT/ <i>pet</i> '5'
/l'ødA/ <i>leda</i> (Red)	/p'oT/ <i>pot</i> 'steza'
/paršl'o/ <i>prišlo</i>	/gl'eðAT/ <i>gledati</i>
/d'oT/ <i>ded</i>	/l'ode/ <i>hlode</i> (Tmn)
/šl'o/ <i>šlo</i>	/paršl'a// <i>prišla</i> (ž. sp. ed.)
/g'ørkI/ <i>gorki</i>	/d'aT/ <i>dati</i>
	/šl'y/ <i>šli</i> (m. sp. mn.)
	/g'yrdI/ <i>grdi</i>

Alternativno se sliši visokosredinski nezaokroženi sprednji samoglasnik, katerega izgovorno mesto je umaknjeno nazaj glede na [Ø], v prepisu [ʒ]. Tako imamo npr. /d'ølu/ 'delo' [d'ølu, d'ʒlu], /Økn'o/ 'okno' [økn'ø, økn'ʒ]. — Ta glasova je najbolje imeti za prosti varianti.

3.2 /i̇/. Ta fonem se uresničuje kot visoki sprednji nezaokroženi samoglasnik, ki ima izgovorno mesto za malenkost umaknjeno nazaj glede na [i], v fonetičnem prepisu [i̇]. Nepripravljenemu poslušalcu se sprva zdi nerazločljiv od [i], vendar obstaja nekaj ključev, ki so v veliko pomoč. Prvič, /i̇/ je nekoliko krajši od /i/. Drugič, pri /i/ lahko izgovor včasih niha med [i — i̇ — ė], pri /i̇/ pa se to ne dogaja nikdar. Toda enkratna izpričanost za odločitev v teh rečeh ne zadostuje. — Nasprotja:

/l'ipA/ <i>lipa</i>	/l'ipA/ <i>lepa</i> (Ied, ž. sp.)
/pr'iT/ <i>priiti</i>	[l'ipä, l'ipäe, l'epə]
/sId'i/ (on) <i>sedi</i>	/pr'iT/ <i>préd</i> (prisl.)
/wm'iT/ <i>umit</i> (del., Ied, m. sp.)	/wud'yT/ <i>oditi</i>
	/wm'yT/ <i>umiti</i> (nedol.)

3.3 /ɥ/ je visoki zadnji zaokroženi samoglasnik z za malenkost naprej pomaknjanim mestom izgovora glede na [u], prepisljiv kot [ü]. Razločevati /ɥ/ od /u/ ni tako težko kakor /i/ od /i/, toda mutatis mutandis prihajajo prav isti pomočki kot prej: /u/ je daljši od /ɥ/ in se včasih lahko izgovarja bolj nizko, tj. [u — ɥ — ɔ]. — Nasprotja:

/m'ɥš/ muš 'osel'	/m'uš/ mož [m'uš, m'úš, m'oš]
/guzd'ɥ/ gozdu (Ded)	/d'u/ kdō
/gl'ɥ/ gluh	/ml'u/ meno(j) (os. zaim., Oed)
/Šk'ɥšA/ 'lub'	/k'usIC/ kosič (ptiček)

3.4 /i, u/. Kot že omenjeno, sta ta visoka samoglasnika (sprednji nezaokroženi oz. zadnji zaokroženi) včasih izgovorno zelo blizu [e, o]. Nasprotno pa se /e, o/ nikoli ne izgovarjata više od [e, o], tako da je zamenjava izključena. — Nasprotja:

/l'iT/ led	/gl'edAT/ gledati
/r'uK/ rog	/r'oko/ roko (Ted)

3.5 /y/ se da opisati kot visoki srednji nezaokroženi samoglasnik z izgovornim mestom umaknjanim proti središču glede na [i], v fonetičnem prepisu podan kot [j̥]. Nastopa v glavnem v končnih zlogih in pred istozložnim /r/. — Nasprotja:

/un'y/ oni (os. zaim., Imn, m. sp.)	/n'j/ ni (3. os. ed.)
/d'yskA/ deska	/d'osAT/ deset (štev.)
/w'yrbA/ vrba	/v'orjQn/ verujem

3.6 /a/ ima izgovorno mesto bliže središču kot /a/, njegova uresničitev pa je bolj spredaj ali bolj zadaj, tako da niha med [æ — ä — ä̃]. Nasprotno pa se /a/ nikoli ne uresničuje kot sprednji samoglasnik, ampak zmeraj kot samoglasnik vmes med srednjim in zadnjim položajem. /a/ nastopa samo v končnih zlogih. — Nasprotja:

/gr'a/ grah 'fizol'	/str'a/ strah
/sp'aT/ spati	/sp'aT/ spat (nam.)
/sastr'a/ sestra	/sastr'e/ sestre (I/Tmn)
/Import'anT/ 'pomemben'	/kont'eñT/ kontent 'zadovoljen'
/gláč'an/ 'mrzel'	/rač'on/ rečem (1. os. ed.)
/gozd'a/ gozda (Red)	/gOzd'o/ gozdu (Med)
/st'ar/ star (prid.)	/st'yrT/ strd

Nasprotje /a/ ↔ /a/ ↔ /e/ je nevtralizirano v okolju /' — j # /, kjer uresničitve variirajo med [æ — ε] npr. /kr'Ej/ 'kraj (pokrajina)' in 'kralj', /m'Ej/ 'nikoli' (prisl.).³

² Arhifonemi so zapisovani z velikimi črkami, npr. /T/ v /l'iT/. Ležeče velike črke pomenijo neobvezne arhifoneme, tj. foneme, ki se udeležujejo nasprotja, ki se v do-ločenih položajih nevtralizira. Zgled /A/ v /d'yskA/.

³ Pri nasprotju /e/ ↔ /e/ ni bilo najti nič takega.

3.7 /o, ɔ/. Uresničitve /o/-ja nihajo med [o — ɔ — ɔ], npr. /d'ɔP/ 'dob, hrast' [d'ɔp, d'ɔp]. Razlika med /o/ in /ɔ/ se ohranja zato, ker slednji, izpričan samo v sposojenkah iz furlanščine/italijanščine, ne izkazuje kake velike izgovorne variantnosti in ga je mogoče podajati z [ɔ], npr. /k'ɔP/ '(strešni) korec', furl. *còp*, it. *coppo*, /m'ɔnT/ 'čist', furl. *mònt*, it. *mondo*.

4 R a z p r a v a. — Zgornji samoglasniški sestav belskega govora se razlikuje od doslej objavljenih rezijanskih samoglasniških sestavov, prim. op. 1. En fonem iz Logarjevega opisa (1963), namreč /e/, manjka, nastavljena pa sta dva nova, namreč /y/ in /ɥ/. Na prvi pogled se to zdi presenetljivo, toda pretres vsega, kar so o tej problematiki povedali drugi raziskovalci, bo pokazal, da so bile posamezne prvine pričujoče razčlenbe že anticipirane.

4.1 /e/. Logar (1962—63: 5) pravi, da sta /e/ in /ɔ/ očitno sovpadla v en fonem, vendar v drugih člankih o rezijanščini tega problema ne načinja več. Groen predstavlja rezijanski črkopis, ki ga je razvil Hamp; tam je rečeno, da sta grafema *ë* in *ö* fonetično istovetna, razlika v pisavi je ohranjena zato, ker se udeležujeta različnih premen (Groen 1983: 262). Longhino, Rezijan, živeč na Bavarskem, rabi v svojih objavah en sam grafem, namreč *ö*.⁴

Te opazke o statusu /e/-ja se ne nanašajo specifično na belski govor in jih je treba razumeti kot veljavne za celo Rezijo. Gradivo, ki sem ga posnel na Njivi (Gniva), potrjuje, da tudi v tej vasi obstaja enak položaj: /e/ in /ɔ/ sta popolnoma sovpadla.

4.2 Preostale nove prvine v tu prikazanem samoglasniškem sestavu vse zadevajo značilnosti, ki so tako ali drugače posebnost belskega govora. Če različne poglede uredimo časovno, dobimo naslednjo preglednico:

Splošno-slovensko	BdC 1875	BdC 1895	Ramovš 1928	Logar 1972	Tu
* <i>i</i> , * <i>ū</i> →	<i>i</i> , <i>u/ɥ^A</i>	<i>i/i</i> , <i>u/ɥ</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> , ^G <i>ɥ</i>
* <i>i</i> , * <i>ū</i> →	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i/i^B</i> , <i>u^C</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> , <i>ɥ</i>	<i>y</i> , <i>ɥ</i>
* <i>r</i> , * <i>6</i> →	<i>i/e</i>	<i>i^C</i>	<i>i</i>	<i>e^E</i>	<i>y</i>
* <i>â</i> →	<i>a</i>	<i>a/a^D</i>	—	<i>e^F</i>	<i>â</i>

Opombe k preglednici:

A. Prvotno dolgi (circumflekturni, novoakutirani) **u* → *ɥ*: *glɥh* Op. 11;⁵ drugotni dolgi (podaljšani stari akut) **u* → *u*: *drúga* Op. 57 (led ž. sp.).

B. 9 × *e*: *tacé* Mat. 8 (vel. ed.),
jtèt Mat. 12/Mat. 26,
dojtèt Mat. 16,
sér Mat. 19 (Ted) 3 ×,
petelèn Mat. 19,
romunèt Mat. 29.

toda tudi *taci* Mat. 6,
toda tudi *jtít* Mat. 12.

C. 1 × *ɥ*: *wún* Mat. 20 (prisl.),

toda tudi *wùn* Mat. 7.

Č. 1 × *i*: *tirk* Mat. 522 (Ted),

toda tudi *tirk* Mat. 521;

4 × *e*: *tèrk* Mat. 11 (Ted),

toda tudi *tirk* Mat. 521,

vèsi Mat. 24 (Med),

toda tudi *vìsi* Mat. 25,

dèn Mat. 28 (štev.),

toda tudi *dìn* Mat. 521,

umèr Mat. 19 (del. -l, m. sp).

⁴ Longhino (1984: 18) ima *nöbe/nöbö* (Med) in *dölu* (prisl.).

⁵ Op. 11 pomeni BdC 1875: 11, Mat. 8 pomeni BdC 1895: 8.

D. *ɶ* je večinoma vnesen v popravkih k izvornemu besedilu (BdC 1985: 519—30).

E. Ko Logar govori o odrazih za etimološki jer, pravi: »v govoru vasi Bela pa je pod akcentom prešel v /ɶ/, sicer pa govorijo zanj /a/ in /e/, če so podatki mojega informatorja verodostojni« (Logar 1972: 7).

F. V zvezi s tem odrazom je rečeno: »Res pa je, da gradivo glede tega ne kaže popolne doslednosti, zlasti ne v govoru Osojan in Bele« (Logar 1972: 7).

G. Izjemoma pa tudi /y/: /tr'y/ 'tri', /tr'lyst/ 'trideset', /st'y'snu/ 'stisniti', /du-tr'yno/⁶ 'katekizem'.

4.3 **i*, **ū*. Glede *i* Baudouin pravi: »... *i* здесь (в говоре G. (= San Giorgio, H. S.) гораздо ближе обыкновенного *i*, нежели того же *i* других говоров...« (BdC 1875: 6). Pozneje pa, ko obravnava rezijske odraze praslovanskih samoglasnikov, izrecno izjavlja, da je odraz glasov **i*, **y* v govoru Bele samo *i* (BdC 1875: 58—60). Na drugi strani omenja za ta govor *u* kot pravilni odraz za praslovanski **ū* (glede njegove domnevne razvrstitve gl. op. A k tukajšnji preglednici), toda ta *u* »... в говоре G. почти нельзя отличить от *ū*...« (BdC 1875: 56).

Te izjave kažejo na fonetično vrednost za /*i*, *u*/, ki je zelo blizu /i/ oz. /u/, veliko bliže kakor v drugih rezijskih vaseh.⁷

V BdC 1895 res najdemo *i* in tudi *u*, kjer ju glede na BdC 1875 ne bi smelo biti, npr. *viliki* Mat. 16/*viliki* Mat. 24 in *drúgo* Mat. 8/*drúgo* Mat 519 (Ted ž. sp.). Ramovš 1928, ki je moral delati samo z Baudouinovimi podatki, se je odločil abstrahirati iz te variantnosti v prid /i, u/. Rešitev, do katere je prišel Logar 1972, pa je spet razumljiva v luči močne fonetične podobnosti med uresničevanjem /i, u/ oz. /*i*, *u*/.

4.4 **i*, **ū*. O fonetičnih uresničitvah odrazov za ta samoglasnika BdC (1875: 57, 60) pravi, da v Beli »dajejo vtis« kratkih ostrih naglašanih *i*, *ū*. V BdC 1895 se zdi možen tudi *i*,⁸ Ramovš 1928 pa spet odloča v prid /i, u/. Logar 1972 vpeljuje novost in nastavlja /*i*, *u*/. V primeru /*i*/-ja ni dejansko nobene velike diskrepance s pričujočim predlogom, saj se ta ujema z Logarjem 1972 v tem, da ohranja različnost med **i* in **i*.⁹ Tega ni mogoče reči o odrazih za **ū* in **ū*, ki sta po pričujoči rešitvi sovpadla.

4.5 **r*, *6. V tem primeru BdC 1875 ne omenja nobene regularnosti v rezijskih odrazih in se omejuje na naštevanje izpričanih enot (BdC 1875: 60—4). Pričujoči predlog se strinja z BdC 1895 in Ramovšem 1928 toliko, da je belski odraz visoki nezaokroženi samoglasnik. Nestrinjanje se tiče sovpada tega odraza z odrazi drugih praslovenskih samoglasnikov. Medtem ko naj bi bil po videnju prejšnjih dveh avtorjev sovpadel z odrazoma tako **i*-ja kot **i*-ja, se je po pričujoči razčlembi dogodil samo sovpad z odrazom **i*-ja.

⁶ V sposojenkah iz furlanščine/italijanščine se romanski /i/ v nekončnih zlogih navadno odraža kot /*i*/, npr. /kant'inA/ 'klet', /InvIl'inI/ 'poklapan' (Imn, m. sp.).

⁷ In res sem pri terenskem delu na Njivi brez sleherne težave razločeval uresničitve /i/-ja od uresničitev /*i*/-ja, kajti slednjega so uresničevali nekje med [i — u], tj. kot središčni ali zadnji nezaokroženi samoglasnik. K temu vprašanju se nameravam vrniti ob drugi priložnosti.

⁸ Zaradi mnogih variant v BdC 1895 ostaja do neke mere tvegano deducirati odraze za tukajšnje praslovanske samoglasnike, prim. opombe B—D k tukajšnji preglednici; vendar so v tej preglednici podatki, ki se zdijo pravilo v belskih besedilih.

⁹ Pripomniti je mogoče tudi, da fonetične uresničitve belskega /y/ niso tako zelo različne od nekaterih uresničitev njivskega /*i*/, prim. op. 7.

Logar 1972 navaja čisto drugačen odraz, vendar sam izraža dvome o zanesljivosti svojih podatkov (op. E k tukajšnji preglednici).

4.6 *â. V dodatku k BdC 1875 je omenjen »temni a«, toda zaradi pomanjkanja gradiva se je BdC vzdržal tega, da bi kar koli dejal o njegovi razvrstitvi (BdC 1875: 128). V uvodu v BdC 1895 se omenja »engen«, »gepreszten« »a«, pojavljajoč se v govorih Bele, Lipovca (Lipovaz) in Ravence (Prato di Resia), ki ga je BdC zmožgel zaznati šele po večkratnih obiskih Rezijske (BdC 1895: XV). Zato najdemo *a* vnesen v popravke, ki so nastali ob teh obiskih. Ramovš 1928 ne omenja nobenega odraza *â-ja, zato pa Logar 1972 ne dopušča nobenega dvoma, da ta odraz ni sovpadel z odrazom *ã-ja. (Toda prim. op. F k tukajšnji preglednici.)

5 Sklep. — Kolikor že se utegne pričujoči predlog še zmeraj razlikovati od prejšnjih razčlemb — glede enega je belski samoglasniški sestav zdaj bližje »splošnorezijanskemu« samoglasniškemu sestavu (prim. op. 1). V Beli imajo /j/, y/ iz *i, *u, prav kakor v drugih vaseh (Logar 1963: 120). Toda izrazito drugačne so v Beli fonetične uresničitve (prim. op. 7).

To, kar belski govor loči od preostale rezijanščine, so odrazi za *i, *u. Vse druge vasi imajo tu nizkosredinske samoglasnike, /ɛ, o/ (Logar 1963: 120), v Beli pa so odrazi visoki, /y, u/.

Odrizi za *r, *ʃ in *â pa so šli, tako se zdi, v vsaki rezijijski vasi svojo pot (Logar 1972: 6—7), tako da Bela za ta del ni nič bolj samosvoja kakor druge vasi.

Prevedel Velemir Gjurin

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Navedenke

Avanesov, Ruben Ivanovič

1965 in dr. (ur.), *Voprosnik Obščeslavjanskogo Lingvističeskogo Atlasa*, Moskva.

Baudouin de Courtenay, Jan Niecisław (= Boduën-de-Kurtenè, I. A.)

1875 *Opyt fonetiki rezjanskix govorov*, Varšava-Peterburg.

1895 *Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i ètnografii. I. Rezjanskije teksty*, Šanktpeterburg.

Groen, Ben M.

1983 "On the problem of an orthography for the Resian dialects", v: B. J. Am-senga in dr. (ur.), *Miscellanea Slavica to honour the memory of Jan M. Meijer*, Amsterdam, 253—263.

Logar, Tine

1962—63 »Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije«, v: *Jezik in slovstvo* VIII, 1—6.

1963 »Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih«, v: *Slavistična revija* XIV, 111—132.

1972 »Rezijanski dialekt (Glasoslovna skica)«, v: *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 1—10.

1981 »Solbica«, v: P. Ivić in dr. (ur.), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatsko-srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističnim atlasom*, Sarajevo, 35—40.

Longhino (-Arketöw), Arturo

1984 (ur.), *Raccolta di Pater noster resiani*, San Giorgio/Grassau.

Ramovš, Fran

1928 »Karakteristika slovenskega narečja v Rezijski«, v: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VII, 107—121.

Rigler, Jakob

1965 »Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu«, v: *Slavistična revija* XIV, 25—78.

Vermeer, Willem

1987 »Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govorih«, v: *Slavistična revija* XXXV, 237—257.

SUMMARY

The material used in this survey was collected during a two months' stay in Rezia (Val di Resia) in the summer of 1987. The accented vowel system for Bela (V Bili/San Giorgio) that can be deduced from this material is presented on p. 332.

Differing from previous analyses as the present proposal may be, in respect to one issue the Bela vowel system is now closer to the "general Resian" vowel system (cf. note 1). Bela does have /i, u/ out of *i, *ū, just like the other villages (Logar 1963: 120). But the phonetic realisations differ sharply in Bela.

What makes Bela stand out from the rest of Resian are the reflexes from *i, *ū. The other villages all have low-mid vowels here, /e, o/ (Logar 1963: 120), whereas Bela has high reflexes, /y, u/.

With respect to the reflexes from *i, *b and *ā each Resian village seems to have adopted a different solution (Logar 1972: 6—7), so here Bela is not more out of line than the other villages.